

ŠTÚDIE

K PROBLEMATIKE PRESTÍŽE DÔSTOJNÍCKEHO ZBORU V OBDOBÍ DUALIZMU

VOJTECH D A N G L

DANGL, V.: To Problems of Officers Corps Prestige in the Period of Dualism. *Vojenská história*, 5, 1, 2001, pp 3 – 16, Bratislava.

In the study the author characterises the officer corps of Austrian and Hungarian Army after Austrian and Hungarian settlement in 1867 and its perception by the wide public. He refers to the fact that the officer corps was more and more perceived as an extraordinary subject with special rules of its internal life. The officer corps members achieved a high degree of society status also because of their education level. In further part the author analyses the interconnection of Austrian and Hungarian officer corps with the monarch and dynasty. He analyses also manifestations of officer life style, special code of officer honour that had deep roots in the Army and was derived from medieval chivalrous ideas as e.g. chivalrous duels. He illustrates the way of being on Christian name terms between officers. He refers to the fact that also the marriage was one of further characteristics of the old Hungarian officer corps separating it from other society layers. He shows how phenomena connected with the officer corps were liable to assessment criteria that influenced many factors and were connected with social changes.

Military History. Austria-Hungary. Officer Corps.

Analýza politických, sociálnych, národnostných, kultúrnych a iných spoločenských a etnických otázok súvisiacich s budovaním dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády nepatrí medzi frekventované výskumné témy historikov. Pritom dôstojníci tvorili nervové centrum armády monarchie, ktoré bolo v posledných desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny najspoľahlivejšou oporou dynastie, symbolizovali z uhorskej strany politicky permanentne spochybňovanú jednotu monarchie, tvorili akúsi zvláštnu, vnútorne diferencovanú, ale navonok jednotne vystupujúcu spoločenskú kastu s mnohými historicky vytvorenými zvykovými právami a svojskými zvyklosťami. Aj keď počet dôstojníkov v porovnaní s inými spoločenskými skupinami nebol príliš veľký, táto vrstva hrala mimoriadne významnú úlohu v živote spoločnosti, pri vytváraní spoločenského kódexu, životného štýlu, morálnych zásad spoločnosti a pod. Teda po viacerých stránkach veľmi zaujímavý predmet výskumu. Napriek týmto skutočnostiam prísne vedecky podložený výskum v tomto smere je možné datovať s výnimkami až od šesťdesiatych rokov nášho storočia, čo má svoje príčiny nielen v náročnosti samotnej témy, vo veľkom rozptyle archívneho materiálu, v slabej využiteľnosti výsledkov týchto výskumov pre súčasnú spoločenskú prax, ale vyplýva aj z potreby využívania interdisciplinárnych postupov pri bádaní a zrejme aj z určitej módnjej vlny v súvislosti s bádateľským úsilím, ktorý sa od šesťdesiatych rokov stále väčší začal presadzovať v oblasti tzv. dejín každodennosti.

Slovenská vojenská historiografia v tejto oblasti k predvojnovému obdobiu môže vykázať iba skromné výsledky. Väčšina týchto prác sa viaže až na obdobie po roku 1918

alebo je iba marginálnou, neúplnou súčasťou širšie koncipovaných tematických celkov.¹ Podstatne výraznejšie výsledky dosiahla rakúska, maďarská a na prekvapenie aj severoamerická, prevažne z emigrantských odborníkov nástupníckych štátov bývalej rakúsko-uhorskej monarchie grupujúca sa historiografia.² Táto produkcia, popri dobových štatistických údajoch a vlastných archívnych výskumoch, tvorí východiskovú opornú bázu aj pre našu štúdiu.

Jedna z často citovaných publikácií o ozbrojených silách monarchie z konca 19. storočia o dôstojníkoch píše, že sú skutočnou dušou armády, sú obdarení tými najvznešnejšími vlastnosťami, stojaci nad politickými a národnostnými trenicami a slúžiaci predovšetkým panovníkovi, ktorý je nielen prvým a najvyšším reprezentantom vlasti, ale aj jednotiacim prvkom monarchie. Dôstojník je hlásateľom a reprezentantom obrany Uhorska a Rakúska proti vonkajšiemu nepriateľovi a požiadavky kladené na plnenie týchto úloh určujú aj postavenie dôstojníkov v štáte a v spoločnosti.³

Už z týchto hodnotiacich postulátov, ktoré boli súčasťou výchovy na vojenských školách, ale prezentované a prijímané aj v širokej verejnosti, vyplýva, že dôstojnícky zbor rakúsko-uhorskej armády bol vnímaný ako svojský, výnimočný subjekt so zvláštnymi pravidlami svojho vnútorného života a požívajúci rôzne privilégia, nedostupné iným vrstvám spoločnosti. Aké boli tie najvýraznejšie špecifiká, ktoré charakterizovali príslušníkov dôstojníckeho stavu, ako to s obľubou formulovala dobová tlač?

V Rakúsko-Uhorsku, podobne ako to bolo v Prusku či Rusku, dôstojníci požívali vysoký status uznania v spoločnosti, boli oficiálnou propagandou vykresľovaní ako vzor spoločensky uznávaných cností, skutoční muži, ktorí sú v každej chvíli ochotní obetovať svoje životy za monarchiu, panovníka a chrániť pokojamilovné obyvateľstvo krajiny pred vonkajším nepriateľom. Publicista A. Frankenburg o spoločenských výhodách, ktoré navyše dôstojnícke povolanie so sebou prinášalo, napísal: „Je ťažké opísať tú spokojnosť a radosť, ktoré sa ma zmocnili pri oblečení dôstojníckej uniformy. Všade, kde som sa ocitol, ma prijímali s mimoriadnou prívetivosťou a láskavosťou... Pohyboval som sa v najvznešnejších kruhoch kraja, ku ktorým som sa predtým nemohol ani priblížiť. Dvojaké súkno mi otvorilo všetky sály a ešte aj veľmi pekné budoáre, ktoré pred ‚civilistom‘ zostali navždy uzavreté.“⁴ O príťažlivosti dôstojníckeho povolania, resp. jeho spoločenského uznávania predovšetkým v meštianskych kruhoch svedčí aj to, že napriek vtipom o „profesionálnej dôstojníckej obmedzenosti“ sa najmä nižšie a stredné meštianske vrstvy veľmi rady honosili napr. svojimi hodnotami záložného

¹Z novších prác pozri: DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde a Slováci. In: Československý časopis historický, 24, 1976, č. 6, s. 851 – 884; DANGL, V.: Vývoj, organizácia, vnútorná štruktúra a dislokácia pozemných síl rakúsko-uhorskej armády na území Slovenska v rokoch 1868 – 1914. In: Sešity příspěvků k sociálně politické a historické problematice vojenství a armády, 1977, č. 4 – 5, s. 67 – 134; DANGL, V.: Organizačný vývoj rakúsko-uhorskej pechoty pred prvou svetovou vojnou. In: Vojenská história, 3, 1999, č. 4, s. 3 – 28; ANGER, J.: Národnostná štruktúra dôstojníckeho zboru česko-slovenskej armády v rokoch 1918 – 1938. In: Historický časopis, 41, 1993, č. 5 – 6, s. 622 – 638; HANZLÍK, F.: Veliteľský sbor čs. armády na Slovensku ako objekt zájmu vojenského obranného spravodajství v letech 1945 – 1948. In: Vojenská história, 3, 1999, č. 4, s. 55 – 71; LIPTÁK, L.: Armáda a mestská spoločnosť na Slovensku v medzivojnovom období. In: Vojenská história, 3, 1999, č. 3, s. 3 – 19; ŠTEFANSKÝ, V.: K niektorým problémom postavenia Slovákov v čs. armáde (1918 – 1939). Vojenská história, 1, 1997, č. 2, s. 3 – 17; ČAPLOVIČ, M.: Mierová organizácia čs. armády a jej vývoj na Slovensku (1918 – 1928). In: Vojenská história, 1, 1997, č. 1, s. 33 – 63; SANDER, R.: Organizační a dislokační vývoj Československé armády v letech 1918 – 1939. In: Sborník archivních prací I, roč. 35. Praha 1985, s. 4 – 10; Armáda v dejinách Slovenska, časť I., II. Bratislava 1993 a ďalšie.

²Danej témy sa dotýkajú predovšetkým práce zahraničných autorov ako J. Zachar, T. Hajdu, G. Bona, K. Demeiter, I. Deák, G. Müller, G. E. Rothenberg, R. Kiszling, F. C. Endres, E. A. Schmidl, A. Kainz, A. Wandruszka, W. Wagner, W. Weisl a ďalších.

³DANCZER, A.: A mi hadseregünk. Az Osztrák-Magyar monarchia népei fegyverben és zászlók alatt. Budapest 1889, s. 102 – 107.

⁴FRANKENBURG, A.: Emlékiratok, zv. I. Pest 1868, s. 182 – 183. Citované podľa HAJDU, T.: Tisztikar és közép-sztyály 1850 – 1914. Ferencz József magyar tisztjei. Budapest 1999, s. 48.

dôstojníka. Pri niektorých povolaniach sa stalo nepísaným zákonom získať hodnosť dôstojníka v zálohe. Štátni zamestnanci, právnici, lekári, sudcovia a pod. veľmi často na svojich navštívenkách uvádzali aj svoju vojenskú hodnosť ako zábezpeku spoločenského uznania. A naopak, získanie takejto hodnosti sa nepriamo viazalo na určitý spoločenský status v civile a malo často dopad aj na výšku príjmu.

V tejto súvislosti však považujem za potrebné poznamenať, že napriek týmto skutočnostiam, podľa doterajších poznatkov v slovenských meštianskych vrstvách, v robotníckych kruhoch a u roľníkov tento honor pôsobil v značne obmedzenej miere. Príčinami tohto javu sa budem zaoberať v štúdiu, ktorú pripravujem, preto sa na tomto mieste sústredím na závery, platné skôr v celouhorských súvislostiach.

V priebehu dualizmu sa vzťah civilného obyvateľstva k armáde a zvlášť k dôstojníckemu zboru menil. V posledných desaťročiach pred vypuknutím prvej svetovej vojny sa však vo všeobecnosti, ale predovšetkým v oblastiach s prevahou maďarského obyvateľstva stále zlepšoval (v oblastiach s prevahou slovenského obyvateľstva toto konštatovanie opäť neplatí), aj keď, samozrejme, útoky zo strán tlače a niektorých politických kruhov pretrvávali. Armáde sa darilo vytvárať ideálny obraz dôstojníka ako smelého, trochu síce arogantného, ale vždy dobre naladeného, galantného a korektne konajúceho, vyšportovaného mladého muža, ktorý zastane svoje miesto na cvičisku, v boji, ale aj v spoločnosti, muža, sprevádzaného povzdychmi vydajachtivých slečien z meštianskych kruhov. Túto charakteristiku umocňoval fakt, že podľa vojenských regúl, viackrát zdokonalených a prepracovaných po rakúsko-maďarskom vyrovaní roku 1867, prakticky každý dôstojník musel byť absolventom niektorého druhu vojenskej školy a v prípade dôstojníkov v zálohe dlhodobého odborného preškolovacieho kurzu, čo ich spoločensky stavalo na úroveň stredoškolsky alebo vysokoškolsky vzdelaných ľudí.

Najvyššiu prestíž mali absolventi Vojenskej akadémie vo Viedenskom Novom Meste a Technickej vojenskej akadémie vo Viedni. Dochádzali sem predovšetkým po absolvovaní vojenských reálok a po skončení štúdia mali vytvorené predpoklady na to, aby ako dôstojníci generálneho štábu si vybudovali sľubnú vojenskú kariéru. Do týchto najprestížnejších vojenských škôl boli prijímaní najmä nadanejší, ale zároveň s dobrými konexiami disponujúci mladíci. To však už samo nedurčovalo, že pochádzali až na výnimky z dobre situovaných, prevažne šľachtických a dôstojníckych rodín, neskôr najmä z dôstojníckych a meštianskych rodín.⁵ Absolventov vojenských kadetiek vychovávali predovšetkým na službu v poľných útvaroch, ale nebolo výnimkou, že boli po určitom čase preradení aj na iné miesta a dostali sa aj do generálneho štábu armády. Treťou formou dopĺňania záložného dôstojníckeho zboru pre stredoškolsky vzdelaných ľudí bolo získanie dôstojníckej hodnosti prostredníctvom inštitúcie tzv. jednoročných dobrovoľníkov a absolvovania predpísaných kurzov.

Po prehratej prusko-rakúskej vojne prestíž vojenských akadémii vzrástla a dosiahla úroveň vysokých škôl. Aj keď akadémie v tom čase vychovávali iba menšiu časť budúcich dôstojníkov a okolo dvoch tretín aktívnych dôstojníkov absolvovalo iba dvojročné odborné kadetky, v danom školskom systéme Uhorska tieto školy nezaujímali podradné miesto a obyvateľstvo ich absolventov uznávalo. V sedemdesiatych rokoch 19. storočia boli zriadené štyri nižšie vojenské reálky, jedna vyššia vojenská reálka a jedna stredná vojenská technická škola, v ktorých študoval relatívne veľký počet záujemcov o dôstojnícke povolania, predovšetkým deti bývalých alebo ešte aktívnych dôstojníkov. V roku 1910 v Uhorsku pôsobilo už päť vojenských kade-

⁵Napr. z 95 dôstojníkov, ktorí roku 1874 ukončili štúdiá na Vojenskej akadémii vo Viedenskom Novom Meste, 85 malo otca zamestnaného v štátnych službách. Predovšetkým to boli dôstojníci a vojenski úradníci. Z týchto 95 dôstojníkov 30 % disponovalo šľachtickým titulom. V roku 1913 sa už tento pomer značne zmenil. Už len polovica študentov sa grupovala z dôstojníckych rodín a značná časť pochádzala z nižšej strednej vrstvy. Silne poklesol aj počet príslušníkov dôstojníckeho zboru, pochádzajúcich z aristokratických rodín. (DEÁK, I.: Volt egyszer egy tiszttkar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848 – 1918. Budapest, s. 115 – 116).

tiel, z toho jedna v Bratislave a jedna v Košiciach. Zároveň tu fungovali jedna vyššia a dve nižšie vojenské reálky, v ktorých študovalo 1 173 aspirantov na dôstojnícku hodnosť.⁶

Teda už samotná vzdelanostná úroveň stavala príslušníkov dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády na relatívne vysokú priečku spoločenského statusu. Ako budúci zaťovia boli vítaní najmä v meštianskych rodinách, aj keď vnútorné predpisy, viažuce sa v prípade nevesty na majetkové, finančné a morálne predpoklady, často sťažovali uskutočnenie sobáša a samotné príjmy dôstojníkov v nadväznosti na výdavky spojené s ich požadovaným životným štandardom boli skôr nízke. Dôstojníci boli s obľubou prijímaní v salónoch, na spoločenských podujatiach, báloch a tvorili stredobod pozornosti v meštianskych, ale aj v šľachtických kruhoch. Táto vonkajšia pozlátka, ktorá zakrývala často veľmi neutešené kasárenské pomery a súkromný život mnohých dôstojníkov, bola akceptovaná prakticky vo všetkých vrstvách spoločnosti.

Váhu tejto prestíže znásobovali aj vyhladky na kariéru, civilistom bežne neprístupnú. A to nielen počas aktívnej služby v armáde, ale aj v prípade nevynúteného odchodu zo služieb armády v civilnej sfére. Predovšetkým v oblastiach verejnej a štátnej správy až po kreslo v parlamente. Okrem toho deti dôstojníkov požívali viaceré výhody v prípadoch, keď sa rozhodli pokračovať v otcových šľapajach v armáde, ale aj v civilných službách, pokiaľ im zvládnutie takýchto úloh nerobilo výslovné problémy. Deti dôstojníkov boli uprednostňované aj pri prijímaní na vojenské školy. Na vojenských vyšších reálkach mohli študovať za určitých podmienok bezplatne a boli uprednostňované pri získavaní hodnosti záložného dôstojníka. Dôstojnícky dôchodok, aj keď v porovnaní s niektorými inými dôchodkami nebol vysoký, vo všeobecnosti zaistoval aký-taký životný štandard. Systém dôstojníckych dievčenských zariadení taktiež zvyšoval deti dôstojníkov oproti deťom iných stredných vrstiev uhorskej spoločnosti. Dôstojníci a ich rodinní príslušníci sa stávali vítanými členmi miestnych spoločenských a kultúrnych organizácií a pod. Je zaujímavé, že armádna disciplína, napriek svojej často vnútornej bezduchosti, bola chápaná ako vzor aj pre iné oblasti spoločenského života a v rôznych variáciách bola prenášaná, ba dokonca nanucovaná, vrátane vonkajších príznakov, akými boli uniformy, spôsob vnútorného styku, kontaktu s nadriadenými a pod., aj civilnému obyvateľstvu (školská mládež, železničiar, poľnohospodárski sluhovia atď.). To opäť zvyrazňovalo autoritu armády.⁷

Jednou z najvýznamnejších črt rakúsko-uhorského dôstojníckeho zboru bola jeho úzka prepojenosť na panovníka a dynastiu. Bola daná nielen tradíciou, výchovou na vojenských školách a v armáde vôbec, ale aj pôvodom a zložením veliteľských kádrov, ktoré boli historicky vytvorené a veľmi umne vybudované viditeľnými i neviditeľnými pákami nadväznosti na najvyššieho veliteľa branných síl. Vojenská prísaha sa skladala do rúk Františka Jozefa I., dôstojníkov vymenovával panovník, kult jeho osobnosti bol pestovaný vo všetkých oblastiach dosahu armády. Nosenie rovnošaty prakticky pri všetkých verejných príležitostiach, hemženie sa uniforiami v okolí panovníka, okázalé vojenské ceremónie a prehliadky, vojenské manévry za účasti členov panovníckeho rodu a pod., to všetko sledovalo jeden základný cieľ. Demonštrovať úzku prepojenosť armády a predovšetkým dôstojníkov na dynastiu. Je už inou otázkou, že sám František Jozef I. mal k armáde bytostne blízky vzťah. Na druhej strane, napriek prenikaniu rôznych moderných názorov aj do dôstojníckeho zboru, tento zostával stále spoľahlivou oporou dynastie, o ktorého lojálnosti voči panovníkovi nebolo pochyb. František Jozef I. pokladal armádu za dedičný majetok svojho rodu, svoje výsostné práva si v nej strážil

⁶Podrobnejšie pozri Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, zv. V. Die bewaffnete Macht. Wien 1987, s. 494 – 524. Podmienkou prijatia na vojenskú akadémiu bolo úplné stredoškolské vzdelanie, ale maturita sa nevyhnutne nevyžadovala. Ako zaujímavosť, ktorá odzrkadľuje uprednostňovanie technických a prirodovedeckých predmetov, uvádzam fakt, že napr. nedostatočná z latinčiny na strednej škole sa pri prijímaní na vojenskú akadémiu nebrala do úvahy.

⁷DEÁK, I. : c. d., s. 19.

všetkými dostupnými prostriedkami. Aj on sa riadil okrídlenou vetou, ktorú jeho mladší panovnícky kolega, nemecký cisár Viliam II., napísal v Mníchove do pamätnej knihy rezidenčného mesta bavorského kráľa a ktorý znel takto: „Suprema lex regis voluntas“ – najvyšší zákon je panovníkova vôľa.⁸ „V osobe najvyššieho veliteľa, ako pomazanej hlavy monarchie, je stelesnená jednota armády, lebo on je tou osobou, ktorej slávnostne prisahá vernosť a poslušnosť každý jeden príslušník rôznych častí ozbrojených síl. Bez rozdielu hodnosti či služobného zaradenia, nech je to generál, dôstojník, vojak alebo vojenský úradník, každý z nich zložil zvlášť osobný sľub najvyššiemu veliteľovi. To je aj príčina, prečo je najvyšší veliteľ v takom bezprostrednom vzťahu s brannými silami, pričom nielenže on sám osobne je majiteľom všetkých vojenských hodností, vyznamenaní..., ale aj rôzne donácie, vymenovávania a tresty sú realizované bezprostredne prostredníctvom jeho osoby alebo v jeho mene. Rovnako jeho vôľa rozhoduje o všetkých záležitostiach spravovania a riadenia armády. Cisár a kráľ je najvyšší veliteľ, ktorého iniciály zdobia strapce na mečoch, poľný opasok a ostatné vojenské odznaky, on je živým predstaviteľom štátnej výsosti (államfelség), prvý a najvyšší symbol idey vlasti. Smerom k nemu bije srdce každého vojaka...“⁹ Takto hodnotí postavenie panovníka jedna z často citovaných publikácií o ozbrojených silách monarchie z konca 19. storočia a v podobnom duchu sa nieslo aj vyučovanie na vojenských školách.

Vďaka svojskému postaveniu dôstojníckeho zboru, odvodeného z jeho vyššie naznačeného glorifikovaného postavenia v službách monarchie, z nadväznosti na dynastiu a z historickej úlohy, ktorú v minulosti zohrával, sa v ňom dlhodobo konzervovali prvky, ktoré viedli k akceptovaniu jeho výnimočnosti, vnútornej uzavretosti, nedostupnosti s vlastnými vnútornými regulami, inými slovami akéhosi kastovníctva, vo všetkých vrstvách predvojnovéj uhorskej spoločnosti. Na túto skutočnosť poukazovali viacerí publicisti a politici, medzi nimi aj Milan Hodža, ktorý vo svojom vystúpení v uhorskom parlamente roku 1906 túto črtu kritizoval, keď povedal, že „je nepopierateľné, že dôstojnícky zbor, tak ako je, v skutočnosti tvorí, aj keď nie štát v štáte, ale na všetky prípady kastu v spoločnosti“. Z tohto konštatovania potom vyvodil záver, že práve z týchto dôvodov a z jednostrannej výchovy vo vojsku sa armáda nedokázala plne stotožniť s túžbami a úsiliami spoločnosti.¹⁰

Uvedme aspoň tie najvýraznejšie formy tohto kastovníctva, prejavov životného štýlu dôstojníkov, ktoré na jednej strane boli často opradené nimbusom tajomnosti, ale najmä v kruhoch šľachty a meštianstva boli akceptované. V určitých smeroch dokonca vyvolávali obdiv. Na druhej strane do značnej miery izolovali dôstojnícky zbor od nižších vrstiev spoločnosti, dodávali mu polofeudálny nádych a v určitom zmysle bránili aj modernizácii armády.

Jedným z najvýraznejších prejavov bol svojský kódex dôstojníckej cti, ktorý v armáde monarchie mal hlboké korene a bol odvodený zo stredovekých rytierskych ideí. Medzi jeho najviditeľnejšie súčasti patrili súboje. Tie v 19. storočí dostali prísne meravé formy a v Uhorsku boli spracované desiatky kníh a príručiek zaoberajúcich sa umením súboja, jeho pravidlami, morálnym kódexom s ním spojeným či obranou tohto spôsobu riešenia osobných sporov. Boli adresované dôstojníkom, ale aj civilistom, ktorí vďaka svojmu pôvodu alebo spoločenskému postaveniu patrili do kategórie „súbojaschopných“. V Uhorsku tento fenomén dostal nový impulz v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, podľa niektorých údajov najmä v dôsledku násilného riešenia bosnianskej krízy. Dôležitú úlohu tu však zohral aj proces pomešťančovania uhorskej spoločnosti, keď k skupine nositeľov šľachtického titulu a skupine dôstojníctva sa čoraz vehementnejšie priradľovalo aj meštianstvo, ktorého príslušníci si túto „výsadu“ vindikovali ako uznanie vyššieho spoločenského statusu. Dôstojníci však i naďalej hrali kľúčovú úlohu pri súbojoch, a to nielen ako jeho aktéri, ale aj ako sekundanti, príslušníci čestných súdov, poradcovia, cvičitelia.

⁸Citované podľa HERRE, F.: Než se začalo psát 1900. V obavách ze zániku i s vírou v pokrok. Praha 1999, s. 39.

⁹DANCZER, A.: c. d., s. 24.

¹⁰Országgyűlési Értesítő, 36. zas., 24. 7. 1906.

Dôstojnícka etika si vyžadovala prijať výzvu na súboj, resp. vyzvať na súboj v prípade urážky dôstojníckej cti. A to nielen vlastnej osobnej cti, ale aj cti dôstojníckeho stavu, poprípade cti armády. Naplnenie týchto predpokladov, aj keď v príslušných príručkách rozsah ich závažnosti bol podrobne rozvedený, záviselo od mnohých, často náhodných komponentov a situácií, od osobných vlastností a temperamentu dotyčného, v praxi bolo teda veľmi vágne.¹¹ To viedlo k možnosti túto inštitúciu v značnej miere zneužívať, čoho dôsledkom boli mnohé tragédie so smrteľným koncom. Aj keď súbojové predpisy, ktoré v Uhorsku poznali výkon súbojov iba mečom alebo pištoľou, resp. mečom a pištoľou, zakazovali siahnúť k tomuto prostriedku len zo zábavy, zo snahy sa predvádzať, ukazovať svoju šikovnosť a fyzickú nadradenosť a pod., v praxi sa nedalo vyhnúť tomu, aby nedošlo k súboju aj pre úplne malicherné, neúmyselné činy.¹²

Prípravy na súboj, jeho priebeh sa diali podľa vžitých regúl. Významnú úlohu pri nich hrali sekundanti a tzv. čestné vojenské sudy, ktoré sa zaoberali zložitou problematikou satisfakcie v prípade urážky, najmä medzi dôstojníkmi navzájom, rozhodovali o miere previnenia a odporúčali, či k súboju medzi dôstojníkmi má, alebo nemá dôjsť. Paradoxnou bola skutočnosť, že súboj bol síce podľa platných civilných zákonov protiprávny akt, nevyhovieť výzve na súboj však pre dôstojníka znamenalo nielen stratu cti, ale často aj degradáciu a niekedy aj koniec vojenskej kariéry. Takíto jedinci sa ocitli v izolácii vo vlastných kruhoch a ich problém sa v najlepšom prípade riešil preložením do inej, podľa možnosti vzdialenej posádky. Takýchto prípadov však v skúmanom období nájdeme veľmi málo.

Zákon síce zakazoval riešiť osobné spory so zbraňou v ruke, ale vžitý spoločenský kódex od príslušníkov vyšších vrstiev spoločnosti a predovšetkým dôstojníkov vyžadoval, aby vo veciach cti si zobrali zákon do vlastných rúk. To viedlo k tomu, že mnohí mladí dôstojníci sa snažili svoju spoločenskú prestíž vydobýť práve takýmto spôsobom. Každá doba mala potom svojich súbojových hrdinov, ktorí súboje priam vyhľadávali a do značnej miery terorizovali aj svoje okolie. Pri takomto prístupe sa súboje stali akousi kastovou výsadou, ktorú František Jozef I. nielen toleroval, ale ako absolutistickú tradíciu, vyvierajúcu z feudálnych výsad určitých vrstiev spoločnosti, predovšetkým dôstojníkov, aj podporoval.

Na prelome storočia aj v Uhorsku vznikla Liga proti súbojom, ale dôstojnícky zbor korporatívne protestoval proti odbúraniu najexkluzívnejšej výsady, ktorá ju stavala nad zákon. Ríšsky minister vojenstva sa pridal na ich stranu a dokonca zakázal aj dôstojníkom v zálohe, aby sa stali členmi ligy.¹³ Aký morálny postoj zaujímala spoločnosť voči súbojom odzrkadľuje aj to, že napr. trestaný jedinec sa nemohol stať dôstojníkom a nebol prijatý do armády ani ako jednoročný dobrovoľník. Ale na tých, ktorí boli odsúdení pre opilstvo alebo súboj, sa tieto paragrafy nevzťahovali.¹⁴ Kurióznym je v tomto smere prípad, keď predseda Klubu proti

¹¹Kódex cti užívaný v monarchii v teoretickej rovine rozoznával tri stupne urážok, ktoré mohli dať príčinu na výzvu na súboj. Ľahká urážka – napr. neslušné správanie v prítomnosti dôstojníka, ťažká urážka – napr. ohováranie, otvorené nadávanie na prítomného, na armádu a pod., a telesné ublíženie – napr. facka, úmyselné postrčenie a pod., čo sa už chápal ako priama výzva na súboj.

¹²Sú doklady o tom, že výzvu na súboj tlmočili za uprený „drzý“ pohľad, za to, že v električke alebo na ulici neúmyselne sotili do dôstojníka, že nepozdravili s náležitou úctou dámu, ktorá sa zdržiavala v jeho prítomnosti, nelichotivo sa v jeho prítomnosti vyjadrovali o dôstojníkom povolaní a pod. (DEÁK, I.: c. d., s. 173 – 174). K súbojom dochádzalo aj za domnelé krivdy, keď si duellantí ani len nevysvetlili príčinu svojho sporu, ale ihneď ho riešili výzvou na súboj. Takýto prípad súboja na kordy medzi dvoma nadporučíkmi nitrianskej posádky uvádza aj Nyitramegyei Közlöny z roku 1901 (DRAHOŠOVÁ, Š.: Súboje v Nitre na prelome 19. a 20. storočia. Rukopis prednášky).

¹³K jednotlivým prípadom, ktoré ilustrujú rôzne príčiny a formy priebehu súbojov dôstojníkov, pozri: HAJDU, T.: Tisztikar és középosztály 1850 – 1914, c. d. 78 – 84; HAJDU, T.: Párbajdivat a századvégén. In: Mozgó Világ, 1996, č. 3, s. 31 – 40; HAJDU, T.: A tisztis párbaj. In: História, 1999, č. 7, s. 23 – 25. WIESINGER, A.: Das Duell vor dem Richterstuhl der Religion, der Moral, des Rechtes und der Geschichte. Graz 1895; CLAIR, V.: Magyar párbajok Attila hun király idejétől 1923. év végéig, zv. II. Budapest 1930; MADER, H.: Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos. In: Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung. Osnabrück 1983; DRAHOŠOVÁ, Š.: c. d.

¹⁴1889: VI. tc. a véderöröl szóló végrehajtási utasítása. Budapest 1889.

súbojom I. Rakovszky bol pod tlakom verejnej mienky prinútený prijať výzvu na súboj od Št. Tiszu.

V duchu zachovania osobnej prestíže sa pred prvou svetovou vojnou množili súboje príslušníkov vysokých aristokratických rodín, ktoré mali predovšetkým politický podtext. Autor jednej z publikácií o súbojoch, ktoré vyšli o roku 1912, v týchto súvislostiach píše: „Súboj v Uhorsku patrí medzi tie previnenia, za ktoré aj v prípade zabitia protivníka trestajú iba niekoľkokomesačným väzením. Takpovediac ide o rytiersku záležitosť a trest je gavalierska väzba.“¹⁵ Tomuto prístupu zodpovedal aj výkon trestu, ktorý sa odpykával v štátnej väznici, zabezpečujúcej slušné zaobchádzanie v kruhu politických väzňov a odsúdených pre novinárske delikty. V Rakúsku boli vo všeobecnosti prísnejšie zákonné nariadenia namierené proti súbojom, ale práve z týchto dôvodov tu bolo vynaložené väčšie úsilie o menej konfliktné riešenie sporov. Z toho istého dôvodu sa často stávalo, že napr. z Viedne chodili dôstojníci vykonať súboj do Bratislavy. Pre dané obdobie je symptomatické, že podľa najvyšších vojenských kruhov a panovníka súboje pomáhali upevňovať prestíž vyšších spoločenských kruhov a zároveň určovali viditeľnú deliacu čiaru medzi „panskou spoločnosťou“ a spodnou hranicou stredných vrstiev, a tak sa súboje medzi dôstojníkmi navzájom, ale najmä medzi dôstojníkmi a civilnými duelantmi vnímali ako čosi kladné. Zaujímavý údaj v tomto smere poskytuje T. Hajdu, keď konštatuje, že prekvapivo vysoký počet súbojov bol registrovaný u vojenských lekárov. Tieto súboje totiž zvyšovali aj ich odbornú prestíž a klientelu väčšími než kvalitný lekársky zákrok.¹⁶

Dôstojník bol povinný reagovať na urážku aj v prípade, keď druhá strana nebola „súbojaschopná“ osoba. A to okamžite, použitím svojho meča. Po vydaní nového vojenského kódexu cti roku 1908, usmerňujúceho riešenie urážok najmä prijatím rozhodnutia čestných výborov, počet súbojov medzi dôstojníkmi navzájom poklesol. Súboje v Rakúsko-Uhorsku definitívne zakázal až cisár Karol I. počas prvej svetovej vojny. Ani tento zákaz sa však plne a do dôsledkov nerešpektoval. Napr. v dôvernom nariadení z 8. 10. 1917 veliteľ uhorského kráľovského honvédskeho obvodného veliteľstva v Bratislave apeluje na podriadené vlastibranecké okresné veliteľstvá a zvlášť na veliteľov náhradných telies, aby osobným príkladom, svojim správaním a prednáškami pôsobili na dôstojníkov nastupujúcich do týchto útvarov v tom duchu, aby správne ponímali česť dôstojníka a reakcie na urážky. Tie sú totiž podľa zistení nadriadených orgánov často neadekvátne urážke a sú dokonca v rozpore s príslušnými predpismi. Prednášky sa mali zamerať predovšetkým na vysvetlenie „správneho chápania vojenského ducha, rytierskeho myslenia a spôsobu činnosti dôstojníckeho zboru a na čulé pestovanie otázky cti“, ale v duchu príslušných predpisov.¹⁷

Ochrana dôstojníckej cti podľa vnútorných ideových postulátov prežívajúcich v armáde nebola daná iba výzvou na súboj či okamžitou satisfakciou so zbraňou v ruke. V duchu dôstojníckeho kódexu, ktorý vyžadoval dôstojnícku česť brániť za každých okolností a za každú cenu a nadradňoval ju kariéru, osobnému šťastiu, rodine a v krajných prípadoch aj životu, viacero dôstojníkov našlo východisko z dilemy medzi naplnením tohto ideálu a vlastného života v samovražde. A to aj v prípadoch, ktoré dnešnými meradlami by boli takmer nepochopiteľné. I. Deák opisuje tragédiu nadporučíka 14. poľného delostreleckého pluku v Bratislave, ktorý okolo roku 1910 pod vplyvom výčitky svojho veliteľa spáchal samovraždu, aj keď dlžobu v kartách, ktorú splatil z dôstojníckej kasy ním obhospodarovanej, takmer okamžite do tejto pokladne vrátil.¹⁸ Zachoval sa podľa pravidiel kódexu dôstojníckej cti, ktorú dobový autor

¹⁵Citované podľa HAJDU, T.: Tisztikar és középosztály, c. d., s. 251.

¹⁶HAJDU, T.: A tisztí párbaj. In: História, 1999, č. 7, s. 25.

¹⁷VHA Trnava, LSBK Trenčín, 11730 eln./1918, kr. č. 3.

¹⁸Stačilo, že veliteľ batérie, ktorý dotyčného zhodou okolností ráno stretol pred bankou, keď vyberal peniaze, aby ich mohol ihneď vrátiť do pokladne dôstojníkov pluku, ho upozornil, že dúfa, že vie, čo je jeho povinnosť. Tento napísal ospravedlňujúci list svojim kolegom a ešte ten istý deň sa zastrelil (DEÁK, I.: c. d., s. 163).

charakterizoval tak, že táto časť je „najcennejším a najmajestátnejším pokladom dôstojníka, lebo časť tvorí najdôležitejší prvok rešpektu dôstojníka“.¹⁹

Svojrâznou črtou dôstojníckeho zboru v Uhorsku, ktorá bola kritizovaná aj v rakúskej časti príslušníkov armády, bol spôsob tykania medzi dôstojníkmi. Pôvodne sa tykanie obmedzovalo iba na rovnaké hodnosti, neskôr sa jeho užívanie rozšírilo aj na nižšie, resp. vyššie hodnosti. Malo svoje pravidlá so zjemňujúcimi nuansami zo strany nižších hodností voči vyšším, ale aj mnohé odchýlky od vžitých zvyklostí. Záviselo často od toho, či išlo o oslovenie o niekoľko stupňov nižších hodností a naopak, o aktívne slúžiacich či záložných dôstojníkov, o oslovenie štábných dôstojníkov medzi sebou, o absolventov viedenského Kriegsschule či iných vojenských škôl a pod. Zložitosť tohto fenoménu dokladá napr. prípad uvedený vo vojenskom časopise *Der Kamarad*, ktorý cituje T. Hajdu. Istý hlavný vojenský lekár sa tu sťažuje, že po nariadení, ktoré vojenských lekárov povýšilo do plnohodnotnej dôstojníckej funkcie aj z toho vyplývajúcimi konzekvenciami, dôstojníci pechoty toto nariadenie rešpektujú a tykajú si s nimi. Úplne inak sa správajú dôstojníci jazdeckva. Tí nariadenie ignorujú a naďalej odmietajú tykať si s vojenskými lekármi.²⁰

Do tohto zložitého systému tykania vstupovali aj subjektívne prvky vyvierajúce z povahy príslušného dôstojníka, ktoré znemožňovali absolútne jednoznačný prístup k tomuto fenoménu. Jedno pravidlo však zostávalo nemenné. Zneužitie tykania sa vylučovalo. Služobný predpis z roku 1873 nariadil v služobnom styku vykanie. Toto nariadenie sa však v praxi skôr nedodržiavalo, než dodržiavalo.²¹

Ženba a s tým spojené obmedzenia a predpísané náležitosti patrili medzi ďalšie znaky uhorského dôstojníckeho zboru, odlišujúceho ho od ostatných vrstiev spoločnosti a v civilných kruhoch chápané ako symptóm kastovníctva. Takmer v žiadnom povolani neboli na mužov snažiacich sa o založenie rodiny kladené také prísne kritériá, ako to bolo u dôstojníkov. Armádne velenie väčšine dôstojníkov ženbu vôbec nepovoľovalo. U tých, ktorí dostali povolenie založiť si rodinu, sa tento krok viazal na rôzne podmienky, ktoré sledovali najmä ten cieľ, aby ženatý dôstojník mal zabezpečenú životnú úroveň stredných vrstiev spoločnosti. Vzťahovalo sa to predovšetkým na otázku zaistenia majetkového, resp. životného štandardu dôstojníka aspoň na tej úrovni, aby sa nestal príťažou pre svoj stav. Ďalšou z podmienok bolo zachovanie požadovaného morálneho profilu. Ženbychtiví dôstojníci museli zložiť kauciu, ktorá bola o to nižšia, čím bol dôstojník starší, a mohla byť vyčíslená viazanou sumou v cenných papieroch, vkladom v banke, výškou nehnuteľného majetku, vlastníctvom pôdy a pod. Prísny systém podmienok na povolenie ženby bol od roku 1887 zmiernený v tom, že počet dôstojníkov z povolania, ktorým sa povolila ženba, sa zvýšil na jednu štvrtinu, od roku 1907 na jednu polovicu celkového stavu. Úmerne k týmto zvýšeniam však vzrástla aj výška povinnej kaucie. Na základe tejto úpravy sa od dôstojníkov v hodnosti podplukovníka a vyššie už zloženie kaucie nevyžadovalo.²² Tento systém, ktorý okrem iného sledoval najmä to, aby vojenská pokladnica musela znášať čo najmenšie výdavky súvisiace s vdovami a sirotami bývalých nemajetných dôstojníkov, však viedol k tomu, že dôstojníci si spravidla zakladali rodiny v staršom veku. Tieto rodiny mali aj menej detí. Veľká

¹⁹DANCZER, A.: c. d., s. 118.

²⁰HAJDU, T.: Nemesi tisztkariból polgári tiszttikar. In: *Töténelmi Szemle*, 38, 1996, č. 4, s. 351.

²¹Podrobnejšie BARLDOLFF, E.: *Soldat im alten Österreich*. Jena 1943, s. 53 – 54. DANCZER, S.: c. d., s. 115 – 118.

²²Na prelome osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 19. storočia ročný vedľajší príjem pre štábného dôstojníka v prípade ženby bol stanovený takto: kapitán (stotník) 1 200 zlatých, major, podplukovník a plukovník 1 000 zlatých. U všetkých ostatných dôstojníkov, t. j. poručíkov, nadporučíkov a stotníkov alebo s nimi na roveň postavených vojenských sudcov a vojenských lekárov táto suma predstavovala 800 zlatých. U nižšie hodnostne zaradených 600 zlatých. Vojenský úradníci, ktorých ročný súčet mesačných gáží nedosiahol 1 200 zlatých, si ju museli vyrovnáť v prípade žiadosti o ženbu na túto sumu. V tomto období oficiálne povolenie na ženbu vydávali iba polovici štábných dôstojníkov v hodnosti podplukovníka a nižšie. V poľných plukoch toto číslo bolo stanovené na jednu štvrtinu celkového početného stavu.

metas statusus, alebo nedokázali vyhovieť matematickým požiadavkám, pripadne im to jednoducho ne
splňala požadovanú spoločenskú či morálnu úroveň, sa zriekli vojenskej kariéry.²³

Podľa dobových materiálov v prevažnej väčšine prípadov povinnú kauciu zložila rodina nevesty. Tým sa armáde podarilo dosiahnuť, že čoraz viac dôstojníkov sa stávalo materiálne nezávislými od vojenského eráru a priženilo sa do majetných rodín. Samozrejme aj v tomto mech-
anizme prísneho výberu sa našli možnosti obísť predpisy napr. získaním pôžičky z fondu, ktorý
sa na ten účel vytvoril, fiktívnymi bankovými kontami, dočasným preradením na vojenskú úrad-
nícku funkciu, kde ženu pripúšťali vo väčšom rozsahu a pod.

Aj životný štýl dôstojníkov patril medzi tie oblasti, ktorý ich zaraďoval do zvláštnej kategórie
so svojskými črtami. Tento štýl života sa v spoločnosti predvojnového Uhorska vcelku akcep-
toval, napriek tomu, že niektoré jeho prejavy by v civilnom živote boli postavené na hran
a odsudzované, poprípade aj trestané. Nepatrili sem totiž iba vonkajšia pozlátka slušivých uni-
foriem, neodmysliteľná účasť na báloch a tanečných zábavách, kam prístup mali iba stredné
a vyššie vrstvy spoločnosti, byt, resp. ubytovanie na slušnej úrovni, dôstojnícky sluha, u dôstoj-
níkov s rodinou slúžka, určitý stupeň klasickej vzdelanosti, stravovanie iba v lepších pohostin-
stvách, cestovanie vo vyššej vozňovej triede, pohybovanie sa v tzv. panskej spoločnosti a rad
ďalších, písaných i nepísaných zvykových i právne podchytených regúl. S dôstojníkmi mimo
kasáreň boli často spájané neviazané zábavy a pitky, kartárske súboje, arogantné správanie na
verejnosti spojené aj s útokmi na civilistov a pod. Tento dôstojnícky morálny kódex mlčky trpel
hromadnú účasť mladých dôstojníkov v nevestincoch, ich často vyzývavý milostný život
a výraznejšie nezasahoval ani do náboženského života, resp. dodržiavania či nedodržiavania
cirkevných predpisov a akceptoval mnohé vonkajšie okázalosti, ktoré by civilistom neprešli.

K týmto prejavom pristupovala aj ďalšia zvláštnosť, navonok vnímaná dosť rozporuplne.
V trestnoprávných záležitostiach dôstojníci podliehali vojenskej jurisdikcii. Zložitý systém vo-
jenského právneho poriadku v Uhorsku však v mnohých smeroch nositeľov dôstojníckeho strap-
ca na meči oproti civilistom zvýhodňoval a umožňoval vytvárať nimbus tajomnosti a do určitej
miery aj nedoknuteľnosti. Základným postulátom vojenského súdnictva v rakúsko-uhorskej
monarchii bola idea, že všetky previnenia proti morálnemu kódexu, ale aj všetky trestné činy,
a to aj tie, ktoré boli namierené proti civilným osobám, sa majú riešiť v rámci armády. Uzavre-
tosť súdnych rokovaní, nezvyčajné spôsoby vyšetrovania a dokazovania, snaha o čo najmenšiu
publicitu a pod., to všetko ešte zdôrazňovalo výnimočnosť postavenia príslušníkov armády aj
v tejto sfére. Aj keď sa excesy príslušníkov dôstojníckeho zboru často dostávali do paľby kri-
tiky tlače opozičných politických strán v Uhorsku (najmä keď išlo o rakúskych dôstojníkov
spoločnej armády) a boli predmetom interpelácií aj v uhorskom parlamente, v pozadí eventuál-
nych káuz vždy cítili snahu o čo najdelikátnejšie riešenie prípadu.²⁴ Takto sa okolo dôstojníkov

²³Podľa štatistického prehľadu z roku 1872 z kategórie štábnych a vyšších dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády
iba 30 % bolo ženatých, resp. vdovcami (Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1872, časť I. Wien 1875, s. 169,
208 – 109). Podľa prepočtov, ktoré na základe vybranej vzorky 516 dôstojníkov urobil I. Deák, v roku 1900 až 71,7 %
dôstojníkov spoločnej armády bolo slobodných. Autor však upozorňuje, že najmladší z týchto dôstojníkov mali iba
34 rokov, keď v dôsledku vypuknutia prvej svetovej vojny prestali vo výkazoch viesť údaje o ich rodinnom stave
(DEÁK, I.: c. d., s. 180). Naproti tomu niektoré prepočty T. Hajdua na základe vzorky získanej z Vojenského histo-
rického archívu v Budapešti vykazujú, že iba 40 % dôstojníkov na území Uhorska zostalo slobodných (HAJDU, T.:
Tiszttakar és középosztály 1850 – 1914, c. d., s. 246.).

²⁴Napr. roku 1893 hladinu rokovaní v uhorskom parlamente rozprúdil prípad, keď 114 nováčikov odvedených do
62. pešieho pluku sa muselo hlásiť vo vojenskej nemocnici s ťažkými omrzlinami, lebo ich veliteľia nútili napriek
krutej zime, nevyhovujúcej výbave a odevu do namáhavého pochodu, pri ktorom niektorí z nich odpadli. Vyšetrovaním
sa zistilo, že pri tom zohrala svoju úlohu nielen nedbanlivosť, arogancia a nedodržiavanie vojenských predpisov, ale
zámerné zneužitie funkcie veliteľa, zámerný nehumánný prístup príslušných veliteľov. Plukovníka zodpovedného za
celý incident však poslali do penzie až pod tlakom verejnosti a zásahu poslancov (MOL Budapest, K-26, ME 260/1983).
Proti istému nadporučíkovi vojenské súdy viedli až jedenásť disciplinárnych a trestných pokračovaní (dokonca aj za
spreneveru), kým ho vyradili z armády (DEÁK, I.: c. d., s. 140).

vytvárala akási bariéra nedotknuteľnosti, čo vzhľadom na úzku väzbu dôstojníckeho zboru na panovníka dostávala opäť zvláštne zafarbenie výnimočnosti a nutnej akceptovateľnosti.

Na druhej strane treba konštatovať, že percentuálny podiel dôstojníkov spoločnej armády, ale aj honvédstva a Landwehru na trestnej činnosti, ktorá by si vyžadovala riešenie pred vojenským súdom, bol veľmi nízky. V absolútnych číslach, za rôzne previnenia počnúc vojenskými, politickými, sexuálnymi, majetkovými až po zneužívanie veliteľskej právomoci a surové zaobchádzanie s podriadenými v rokoch 1896 – 1897, štatistiky vykazujú iba prípady 181 dôstojníkov cisárskej a kráľovskej armády. Za tie isté previnenia v rokoch 1912 – 1913 pred vojenskými súdmi stálo 254 a roku 1914 164 dôstojníkov spoločnej armády. Z toho sa až jedna tretina trestných podaní skončila oslobodzujúcim výnosom. V predvojnovom období prekvapivo vysoký bol počet prípadov surového zaobchádzania s podriadenými a prípady defraudácie. Keď však všetky prípady, ktoré sa dostali pred vojenské súdy v uvedených rokoch, porovnáme s celkovým počtom dôstojníkov spoločnej armády, predstavujú ani nie pol percenta aktívneho dôstojníckeho stavu. Pri prepočte na konkrétne čísla z tisíc dôstojníkov rakúsko-uhorskej spoločnej armády iba štyria až piati stáli pred vojenskou porotou a z nich jeden až dvaja boli uznaní za nevinných.²⁵

Ďalšou špecifickou črtou rakúsko-uhorskej armády aj v porovnaní s armádami niektorých iných európskych mocností bola relatívne malá prepojenosť na politické kruhy, zdôrazňovanie apolitickosti a mizivá účasť dôstojníkov v rozhodujúcich politických zoskupeniach a štruktúrach. Tento vzťah sa však začal od konca osemdesiatych rokov 19. storočia meniť. Najmä po nástupe Conrada von Hötzendorfa na čelo generálneho štábu rakúsko-uhorskej armády, čiastočne aj pod vplyvom následníka trónu Františka Ferdinanda, ale predovšetkým pod vplyvom praktických skúseností, ktoré po prelome storočia už veľmi presvedčivo dokazovali výhody takýchto prepojení na hospodárske, finančné a politické kruhy zabezpečujúce výrobu a predaj vojenskej techniky, výzbroje, výstroja, dodávok potravín pre armádu a pod. V súvislosti s rastom militarizačných tendencií a s prípravami na vojnu sú už zjavné tendencie získať výhody pre uhorský priemysel aj prostredníctvom bývalých dôstojníkov či využitím kontaktu dôstojníkov.²⁶ Tieto tendencie sa odrazili aj na zložení uhorského snemu. Kým v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia je počet bývalých dôstojníkov a osobností spojených s armádou v uhorskom parlamente ešte mizivý, po voľbách roku 1910 už takmer jednu tretinu poslancov uhorského snemu tvoria bývalí aktívni alebo záložní dôstojníci.²⁷

K problematike sociálneho zloženia dôstojníckeho zboru spoločnej armády i honvédstva v období dualizmu a procesu postupného pretvárania jeho charakteru zo šľachtickej v meštiansky vyšlo viacero zásadných prác. Zatiaľ však nedisponujeme hlbšou analýzou, ktorá by ozrejnila, akú úlohu hral v myslení rôznych vrstiev spoločnosti a rôznych národov a národností monarchie z minulosti zakonzervovaný rešpekt a obdiv k šľachtickým privilégiám v spojitosti s dôstojníckym stavom. A to nielen k tým jednotlivcom, ktorí už svojim pôvodom boli nositeľmi šľachtického titulu, ale aj k tým, ktorí túto výsadu získali službou v armáde. Vojenská kariéra dôstojníkov totiž od čias Márie Terézie oproti iným spoločenským skupinám umožňovala získať šľachtický titul po nepretržitom odslúžení tridsiatich rokov v armáde, keď službu vykonával so zbraňou v ruke na bojisku, dosiahol tu vyššiu vojenskú hodnosť, svoju úlohu plnil bezchybne a neboli proti nemu vznesené ani odborné, ani morálne výhrady. Pridelenie tejto výsady bolo spravidla spojené aj s udelením záslužných vojenských radov a vyznamenaní. Nositelia najvyšších vyznamenaní, akými boli Rad Márie Terézie a Leopoldov rad či Rad Svätostefanskej železnej koruny, mohli byť automaticky povýšení do šľachtického stavu, ak si o to požiadali. Takýchto jedincov však bolo veľmi málo. Po

²⁵DEÁK, I.: c. d., s. 187 – 188.

²⁶MOL Budapest, MT jegyzőkönyvek. Zápisnica zo zasadnutia ministerskej rady 7. 10. 1912, zápis č. 29.

²⁷Podrobnejší rozbor pozri HAJDU, T.: c. d., s. 125.

rakúsko-maďarskom vyrovnaní síce udeľovanie šľachtického titulu za tieto rady zrušili a uchádzať sa oň mohli iba nositelia Radu Márie Terézie, ale na druhej strane, s prihliadnutím na mierové časy, mohli už získať šľachtický titul aj dôstojníci, ktorí sa nedostali do bezprostredného kontaktu s nepriateľom na bojisku, slúžili v armáde nepretržite štyridsať rokov a spĺňali vyššie uvedené morálne kritériá.

V tomto období sme svedkami aj relatívne prudkého poklesu počtu nositeľov šľachtického titulu v dôstojníckom zbere armády monarchie. Bolo to dané viacerými faktormi. Od úbytku nemeckej aristokracie v armáde Habsburgovcov, cez nový systém dôstojníckeho vzdelávania, vrátane snahy o zvyšovanie počtu dôstojníkov, až po prirodzený proces pomešťančovania a s tým súvisiacu zmenu dôstojníckeho ideálu. Tento proces dokazujú aj strohé čísla. Kým roku 1848 slúžilo v armáde monarchie v hodnosti generála 56 grófov a 54 šľachticov vykazujúcich dlhý šľachtický rodokmeň a iba 12 generálov meštianskeho pôvodu (príslušníkov panovníckeho rodu a tzv. novú šľachtu do toho nepočítajúc), v roku 1914 už tento pomer bol takýto: 11 grófov, 27 šľachticov s rodokmeňom a 84 generálov meštianskeho pôvodu. V roku 1889 42 % aktívnych generálov má ešte aristokratický pôvod. O desať rokov neskôr, roku 1897, ich stav sa znížil na 23,8 % z celkového počtu aktívnych dôstojníkov v generálskych hodnostiach. V roku 1913 tento pomer poklesol na 16,1 %.²⁸ Podľa údajov, ktoré prvýkrát publikoval K. Kandelsdorfer roku 1897, z 15 880 dôstojníkov v roku 1896 si 3 534 mohlo v nejakej forme nárokovať príslušnosť k šľachtickému stavu, čo predstavovalo 28,6 % dôstojníkov z povolania cisárskej a kráľovskej armády.²⁹

V Uhorsku tradične najviac príslušníkov aristokracie, strednej a nižšej šľachty slúžilo v husárskych plukoch. Podľa prepočtov, ktoré na základe dobových údajov publikoval T. Hajdu, medzi štábnymi dôstojníkmi honvédstva roku 1874 asi 12 % pochádzalo z aristokratických rodín a 44 % dôstojníkov patrilo do zemianskeho stavu. Roku 1881 tento pomer už bol 10 % k 39 %. Z celkového počtu generálov šľachtického pôvodu aktívne slúžiacich v uhorskej vlastibrane roku 1881 19 % malo aristokratický pôvod, väčšina patrila medzi tzv. džentrikov. Zaujímavý je údaj, že asi 4% štábných dôstojníkov vyšlo zo slovenských stredných vrstiev.³⁰ Posledná reforma upravujúca získanie šľachtického titulu dôstojníkov rakúsko-uhorskej armády sa uskutočnila počas prvej svetovej vojny roku 1916.

Ako som už v úvodných častiach štúdie spomenul, postoj rôznych vrstiev spoločnosti v Uhorsku k príslušníckemu nobilitu v armáde sa počas dualizmu menil. Celkový trend tohto postoja, aj keď, samozrejme, nebol vždy jednoznačný, v rôznych obdobiach, v rôznych situáciách sa menil a rôzne skupiny ľudí k nemu zaujímali rozdielne stanoviská, v celouhorských pome-roch však sledoval líniu od rešpektom poznamenaného obdivu až po zámerný odstup zmiešaný s nevraživosťou. Značnú premenu možno zaznamenať v interese o získanie šľachtického titulu aj v samotnom dôstojníckom zbere. Kým ešte v druhej polovici 19. storočia to bola vytúžená meta väčšiny profesionálnych dôstojníkov, po prelome storočia, najmä počas prvej svetovej vojny, rastie počet tých, ktorí ponúkanú možnosť napriek tomu, že spĺňajú požadované podmienky, nevyužívajú. Faktom však zostáva, že aj toto privilégium bolo výrazom zvláštneho postavenia dôstojníkov monarchie v spoločnosti. Okrem iného malo zvyšovať ich lesk, zvýrazňovať spolupatričnosť stredných a vyšších vrstiev spoločnosti a nadväznosť na dynastiu. Uhorská šľachta v posledných rokoch pred vypuknutím prvej svetovej vojny sa však čoraz väčšmi zblížovala s opozičnými maďarskými silami v Uhorsku a tým sa zároveň začal aj proces jej odpútavania sa od panovníckemu domu.

²⁸Bližšie pozri: HAJDU, T.: Nemesi tisztkarból polgári tisztkar, c. d., s. 341 – 367; SCHMIDT – BRENTANO, A.: Die Arme in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848 – 1867. Boppard-Rhein 1975, s. 451 – 452; KANDELSORFER, K.: Der Adel im k. u. k. Offizierscorps. In: Militärische Zeitschrift, 38, 1897, č. 3, s. 248 – 269.

²⁹Tamže.

³⁰HAJDU, T.: A magyar tisztkar társadalmi helyzete, összetétele és presztízse a kiegyezés előtt és után (1850 – 1883). In: Történelmi Szemle, 29, 1986, č. 3 – 4, s. 415.

V príspevku som sa pokúsil zhrnúť najvýraznejšie vonkajšie prejavy, vnímané rôznymi vrstvami obyvateľstva ako čosi výnimočné, zvláštne, odlišujúce dôstojnícky zbor rakúsko-uhorskej armády od rôznych skupín a spoločenských tried danej society v Uhorsku. Prejavy, ktoré v určitých momentoch a v určitých súvislostiach jej vtlačali aj stigma akejsi nepreniknuteľnosti a tajomnosti a v najnižších spoločenských skupinách aj nedosiahnuteľnosti. Samozrejme, tieto postoje sa v rozpätí päťdesiatich rokov existencie dualizmu menili a do hodnotiaceho procesu vstupovali rôzne kritériá, od spoločenského a sociálneho postavenia daného subjektu, cez jeho politické a náboženské presvedčenie, národnostnú a domovskú príslušnosť, vzdelanie, rodinné zázemie až po tradíciu a sociopsychologickými väzbami dané súvislosti. Iné nuansy dostávali tieto postoje v desaťročiach pokoja a mieru, keď využitie armády na bojiskách sa zdalo byť v nedohľadne, a iné v čase stupňujúceho sa zbrojenia, krízy na Balkáne a prípravy na vojnu. Iné zafarbenie vzťahu spoločnosti k dôstojníckemu zboru je možné zaregistrovať v časoch, keď bol prakticky intaktný proti politickým hnutiam, a iné od konca 19. storočia, keď sa dôstojnícky zbor dostával pod stále silnejší vplyv politiky a vládnucich ideológií. A mohli by sme pokračovať v tomto duchu ďalej.

Veľká časť týchto konštatovaní platí aj na slovenskú societu. Je tu však napr. oproti Nemcom, Maďarom, Čechom, Poliakom, ba aj Srbom a Chorvátom zaujímavý rozdiel v tom, že kým predstavitelia týchto národov žijúcich v monarchii vykazujú v štatistických súpisoch dôstojníckeho zboru aj určité percentuálne zastúpenie, podľa percentuálneho národnostného zloženia profesionálneho dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády z roku 1910 Slováci sú jediným národom monarchie, ktorý podľa tejto štatistiky nemá žiadne zastúpenie medzi dôstojníkmi z povolania a medzi záložnými dôstojníkmi má zastúpenie najnižšie.³¹ Tieto čísla ešte viac kontrastujú, keď ich porovnáme s percentuálnym zastúpením Slovákov v monarchii alebo s ich účasťou v ozbrojených silách. T. Hajdu, ktorý skúmal národnostné zloženie dôstojníckeho zboru pred rakúsko-maďarským vyrovnaním i po ňom na základe reprezentatívnej vzorky z osobných spisov dôstojníkov, uchovávaných vo viedenskom Kriegsarchíve a v budapeštianskom Vojenskom historickom archíve, síce tieto čísla poopravil, ale aj jeho prepočty vykazujú veľmi nízke zastúpenie Slovákov v profesionálnom dôstojníckom zbore. Pri spriemernení jeho prepočtov, na základe oficiálnych štatistík, za 17 rokov Slováci dosahujú iba 0,07 %-né zastúpenie, nižšie než Rumuni, Rusíni, Slovinci či Taliani. Najvyšší percentuálny podiel Slovákov ani pri výskume uvedenej vzorky u neho v žiadnom zo skúmaných rokov nepresahuje jedno percento.³² Aj keď zohľadníme známu nespoľahlivosť dobových štatistík a tzv. „štatistickú asimiláciu“, tieto čísla sú mimoriadne nízke a odrážajú okrem iného aj postoj slovenskej spoločnosti k armáde monarchie. Súhrn skutočných i pravdepodobných príčin tohto stavu bol už čiastočne publikovaný³³ a mojou úlohou v rámci skúmanej témy nie je bližšie skúmať otázky súvisiace s národnostným zložením dôstojníckeho zboru (k tejto problematike so zreteľom na slovenskú účasť pripravujem samostatnú štúdiu). Chcel by som iba opäť zdôrazniť, že naznačená problematika prestíže dôstojníckeho zboru, tak ako sa javila v širších celouhorských súvislostiach, má svoje rozdielnosti a nuansy a bude ju ešte potrebné doplniť výskumom, ktorý sa sústreďí predovšetkým na slovenskú societu.

Zoradenie v štúdií vymenovaných momentov spolupôsobiacich pri vytváraní prestíže dôstojníckeho zboru rakúsko-uhorskej armády v skúmanom období možno na prvý pohľad evokuje zjednodušenú predstavu, že sociálna situácia a životná úroveň dôstojníkov boli oveľa vyššie a výhodnejšie, než tomu bolo vo väčšine stredných vrstiev obyvateľstva. Tento dojem je do

³¹Militär statistisches Jahrbuch vor 1910, s. 145; Pozri tiež STONE, N.: Army and society in the Habsburg monarchy, 1900 – 1914. In: Past and Present, 1966, č. 33, s. 99.

³²Podrobnejšie HAJDU, T.: A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. In: Századok, 131, 1997, č. 6, s. 1223 – 1264.

³³DANGL, V.: Národnostná problematika v rakúsko-uhorskej armáde, c. d., s. 875 – 879; HAJDU, T.: c. d.; DEÁK, I.: c. d., s. 224 – 236.

určitej miery klamlivý, aj keď vonkajšia pozlátka, živená aj dobovými literárnymi a divadelnými dielami, by svedčila o opaku. Napriek nesporne významnej spoločenskej pozícii dôstojníckeho zboru v Uhorsku a v celej monarchii a určitým spoločenským výhodám, neskôr aj sociálnym výdobytkom, ich životná úroveň bola poznačená mnohými negatívnymi črtami a zásahmi, ktoré po nahliadnutí pod ligotavý povrch opodstatňujú dobový slogan o „lesklej biede“ dôstojníkov. Dôstojnícke príjmy, najmä nižších hodností, nedosahovali v globále úroveň platu na roveň postavených štátnych zamestnancov. Z mesačnej gáže boli sťahované rôzne povinné zálohy na udržiavanie koňa a jeho výstroj, na uniformu, členské v dôstojníckom kasíne a pod., spoločenský status dôstojníkov ich nútil žiť na takej úrovni, ktorá ich často viedla k zadlženiu, dôchodkový systém mal značné nedostatky, ich vdovy a siroty, pokiaľ nedisponovali vedľajšími príjmami, boli často vystavené životným podmienkam na pokraji biedy a ich spoločenské postavenie sa začalo zlepšovať až od konca 19. storočia atď.³⁴ Aj v porovnaní s dôstojníkmi francúzskej a nemeckej armády, ktorá v mnohých smeroch bola vzorom pre armádu podunajskej monarchie, boli príjmy a životná úroveň dôstojníkov citeľne nižšie.

Armáda a jej vedúca zložka – dôstojnícky zbor v období dualizmu zohrali mimoriadne významnú úlohu nielen ako ozbrojená sila povolaná brániť a bojovať, ale aj ako spoločenská inštitúcia a záujmová skupina, formujúca celospoločenskú klímu. Vážnosť svojho postavenia v spoločnosti si budovala cieľavedome a v tomto svojom snažení bola plne podporovaná aj panovníkom. Týmto smerom bola orientovaná aj výchova a ideologická príprava dôstojníkov z povolania na vojenských školách. Aj keď rozpad monarchie priniesol zmenu hodnôt a zmenu prístupu k dôstojníckemu zboru, formujúcemu sa po vzniku Československej republiky, viaceré momenty súvisiace s úlohou a prestížou dôstojníckeho zboru v spoločnosti nadväzovali na staršie tradície a skúsenosti aj v novozníknutom štáte.

³⁴Podrobnejšie aj s konkrétnymi číslami pozri DEÁK, I.: A zsoldtalanságtól a nyomorúságos zsoldig. In: A magyar katonatiszt (1848 – 1945). Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 5. Budapest 1989, s. 21 – 40.

V. DANGL: ZUR PROBLEMATIK DER PRESTIGE DES OFFIZIERSKORPS IN DER ZEIT
DES DUALISMUS

Das Offizierskorps der österreich-ungarischen Armee ist nach dem österreich-ungarischen Ausgleich 1867 in der breitesten Öffentlichkeit immer mehr als ein eigenartiges, einzigartiges Subjekt mit besonderen Regeln des Innenlebens verstanden gewesen, die verschiedene den anderen Gesellschaftsschichten nicht zugänglichen Privilegien in Anspruch genommen haben. Die Offiziere, ähnlich wie es in Preußen und Polen der Fall war, allgemein einen hohen Anerkennungsstatus genossen haben, von der Staatspropaganda sind sie als Muster der in der Gesellschaft anerkannten Ehre dargestellt worden, die jederzeit entschlossen sind das Leben für die Monarchie, für den Kaiser zu opfern und die friedliebende Bevölkerung zu schützen.

Bereits das Ausbildungsniveau, vor allem der Absolventen der Militärakademie in Wiener Neustadt und der Technischen Militärakademie in Wien, die Aussichten auf eine Karriere haben die Angehörigen des Offizierskorps auf eine relativ hohe Ebene des gesellschaftlichen Statutes gestellt. Ein wichtiges Zeichen des österreich-ungarischen Offizierskorps ist die enge Verbindung zum Kaiser und zu der Dynastie gewesen. Diese Verbindung ist nicht nur durch die Tradition, Ausbildung in den Militärschulen und in der Armee allgemein gegeben worden, sondern auch durch die ursprüngliche Zusammensetzung der Führungskräfte, die sich während der Geschichte erstellt hat, sowie durch die sehr vernünftig ausgebauten sichtbaren und unsichtbaren Hebeln der Zusammenhänge zu dem obersten Führer der Streitkräfte. Dank der einzigartigen Position des Offizierskorps in der Weiterverbindung zur Dynastie und deren glorifizierten Stellung in den Diensten der Monarchie sind in der Stellung Elemente konserviert worden, die zur Annahme der „Einzigartigkeit“ geführt haben, zur internen Verslossenheit mit eigenen Regeln, in sämtlichen Schichten der Gesellschaft in Ungarn vor dem Krieg.

Unter die bedeutungsvolleren Formen dieser Kasteneinteilung und der Lebensstilzeichen der Offiziere hat der einzigartige Kodex der Offiziere gehört, der tiefe Wurzeln in der Armee gehabt hat und ist von den mittelalterlichen Ritterideen abgeleitet worden. Unter seine sichtbarsten Bestandteile haben zum Beispiel Duelle gehört. Als ein besonderes Zeichen des Offizierskorps in Ungarn das als ein Kastenvorrecht verstanden, ist die außerordentliche Weise des Duzens unter den Offizieren gewesen, das ebenso nicht geschriebene Regeln gehabt hat. Das Heiraten und damit verbundenen Beschränkungen und vorgeschriebene Angelegenheiten, gehörten zu den weiteren Merkmalen des Offizierskorps, die es von den sonstigen Schichten der Gesellschaft unterschieden haben. Ebenso das Lebensstil der Offiziere an und für sich hat zu den Gebieten gezählt, das sie in die besondere Kategorie mit einzigartigen Zeichen zugeordnet hat. Zu diesen Zeichen haben noch weiter Besonderheiten wie das komplizierte System der militärischen Rechtsordnung beigetragen, vor allem in den strafrechtlichen Angelegenheiten, und die Entscheidungsweise der Militärgerichte, verhältnismäßig geringen Verbindung in die politischen Kreise (das hat sich Ende der achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts zu ändern begann), soziale Zusammensetzung des Offizierskorps usw.

Der Autor faßt hier und mittels Beispiele präsentiert die angeführten und sonstigen ausgeprägten von verschiedenen Schichten der Bevölkerung als etwas außerordentliche, besondere, das Offizierskorps von den verschiedenen Gruppen und Gesellschaftsklassen der gegebenen Soziete in Ungarn unterscheidende verstandenen Außenzeichen zusammen. Er beweist, wie sich die Stellungen zu diesen Phänomenen verändert haben und stellt die Tatsache dar, daß in dieses Bewertungsprozeß verschiedene Kriterien eingetreten waren, von der gesellschaftlichen und sozialen Position des gegebenen Subjektes, durch seine politischen und religiösen Überzeugung, nationale und heimische Angehörigkeit, Ausbildung, Familienhintergrund bis zur Tradition und mittels der sozialpsychologischen Verbindungen gegebene Zusammenhänge. Die sonstigen Nuancen haben diese Stellungen innerhalb der Friedensperioden, andere während der sich steigernden Rüstung, während der Balkankrise und während der Kriegsvorbereitungen, erhalten. Andere in den Zeiten, wo das Offizierskorps praktisch intakt zu den politischen Bewegungen war, und andere seit Ende des 19. Jahrhunderts, wo immer stärkere Beeinflussung der Politik und der herrschenden Ideologien deutlich war.

In den Abschlußabschnitten macht der Autor auf die Tatsache aufmerksam, daß mehrere der genannten Zeichen im Bezug zu dem Offizierskorps für die slowakische Gesellschaft nicht in vollem Ausmaß gelten und daß das Thema mit einer Forschung, die sich vor allem auf die slowakische Soziete konzentriert, noch zu ergänzen ist.

Die Armee und deren führender Bestandteil – das Offizierskorps, haben in den Zeiten des Dualismus eine außerordentlich bedeutungsvolle Rolle nicht nur als eine Streitkraft, die verpflichtet ist zu verteidigen und zu kämpfen, gespielt, sondern ebenso als eine gesellschaftliche Institution und Interessensgruppe, die das gemeinsame Gesellschaftsklima beeinflusst, aufgetreten. In der neu entstandenen Armee der Tschechoslowakischen Republik mehrere Momente, die mit der Aufgabe und Prestige des Offizierskorps in der Gesellschaft, mit Hinblick auf die älteren Traditionen und Erfahrungen aus den Zeiten der Monarchie, zusammenhängen.